

Aranda usundilistest kujutelmadest

Mihkel Niglas

Käesoleva artikliga jätkan Austraalia pärismaalaste usundi tutvustamist. Kesk-Austraalias elav aranda hõim on üks Austraalia suuremaid ja enimuuritud rahvusühmi, kelle kohta on kuulsamad pärismaalaste uurijad avaldanud mitmeid ülevaateid, valimikke ja analüüse. Alljärgnevalt on püütud esitada ülevaade allikatest ja mõnedest aranda usundiga seotud probleemidest.

Mitmete uurijate tööde kaudu on loodud suhteliselt selge ülevaade aranda kosmogooniast, antropogooniast ja reinkarnatsioonist, samas pole teada, mida mõtlesid ja uskusid konkreetset inimesed. T. G. H. Strehlow lükkab ümber paljude juhtivate uurijate eelduse, et aranda rahvas moodustab ühtse terviku, millel on tühised lokaalsed kultuurilised, keelelised ja religioossed erinevused.

Aranda hõim jaguneb tegelikult paljudeks väikesteks rühmadeks. Komed, tseremooniad ja religioossed kujutelmad võivad rühmiti märgatavalt erineda. Näiteks põhjaaranda legendidele on omased patrilineaarsed tendentsid, mis teistel arandadel pole sugugi nii ilmsed. Pole olemas ühtset religioonisüsteemi, mis hõlmaks hõimu tervikuna. Kõik legendid ja tseremooniad on seotud lokaalsete keskustega (Strehlow 1947: 1).

Põhjaaranda mehed tunnevad uhkust kitsalt oma kodupaiga, oma tseremooniate, kommete ja pärimuste üle. Ühise hõimu tunne peaaegu puudub. Keelelisi sidemeid ei hinnata eriti kõrgelt. Põhjaaranda mehed pilkavad läänearanda dialekti ja peavad seda alaväärseks segakeeleks, millesse on segatud loritja sõnu. Nad peavad läänearandasid poolenisti loritjadeks ning loritja tähendab neile kõike barbaarset, tahumatut ja metsikut (Strehlow 1947: 51–52).

Lõunaarandad erinesid lääne- ja põhjaarandadest sotsiaalselt korralduselt. Nende ühiskonnas reguleeriti abielu nelja klassiga ja sugulust loeti emajärgselt, ent lääne- ja põhjaarandadel kehtis kaheksa klassiga isajärgne suguluse arvestamine, mis alles üsna hiljuti oli jõudnud ka lõunaarandade juurde (Strehlow 1947: 71–72).

Aranda hõimu uurimisloost¹

Enamiku Austraalia pärimusi, müüte ja seletusi tseremooniade juurde on kirja pannud asjaarmastajad. Ühe käe sõrmedel on võimalik loendada neid sisserännanuid, kes on osanud mõnda Austraalia keelt, seega on peaaegu kõik teated saadud pidžineerunud inglise keele vahendusel. T. G. H. Strehlow esitab ilmse ironiaga tekstilõigu, mis iseloomustab hästi sellist kogumistööd:

Long time ago ole feller Donkey him bin big feller boss longa country. Alright. By an' by another feller – him name ole Muckbet – bin hearem longa three feller debbil-debbil woman: them feller debbil-debbil woman bin tellem him straight out – “You’ll be big feller boss yourself soon.” Alright. Him bin havem lubra, ole lady Muckbet.

Alright. That Muckbet an' him lubra bin askem ole man Donkey come longa them (i.e. their) place one night. While ole man Donkey bin lie down asleep, them two feller bin finishem that poor ole beggar longa big feller knife, – properly big feller knife, no more small one. Bykrise, that ole feller bin loosem too much blood altogether! That Muckbet him bin big feller boss then alright!

By an' by that Muckbet an' him lubra bin killem lubra an' piccaninny belonga Mucktap, – that Muckbet him too much cheeky beggar alright. That feller Mucktap him bin properly sorry longa him mate (i.e. wife) an' that lil' boy.

That ole woman, lady Muckbet, him (i.e. she) bin walk about night time. Him bin havem candle. Him bin sing out – “Me properly sorry longa that ole man me bin finishem; him bin havem too much blood, poor beggar; me properly sorry longa him.” Him (i.e. she) bin finish then; no more (i.e. she is no more, she is dead), – finish altogether.

Alright. That Mucktap him bin come along then. Him bin havem big feller fight longa that Muckbet, – oh properly! Him bin killem that Muckbet, him bin choppem off him head, finishem him properly. That's all (Strehlow 1947: xix).

Selline keel pole T. G. H. Strehlowi sõnul pärismaalaste keel, vaid valgete keel, mida nad on õpetanud pärismaalastele. *Ta* [valge inimese] *enda inglise keel on sageli vaesem ja sõnavara poolest*

Mihkel Niglas

piiratum kui inimeste keel, keda ta põlgab. Kui ta ei oska isegi oma keelt, siis ei oska ta õieti hinnata ka nende inimeste keelt, kelle hulgas ta elab, ning muidugi pole mingit põhjust, miks ta peaks huvituma keelenditest, mis pole seotud majandusliku tegevusega (Strehlow 1947: xviii).

Ka A. P. Elkin (1977: 137) viitab antropoloogide keeleoskamatusele.

Aranda hõimu kohta ilmusid F. J. Gilleni ja W. B. Spenceri ühistööna ülimalt mahukad uurimused *The Native Tribes of Central Australia* (1899), *The Northern Tribes of Central Australia* (1904) ja *The Arunta: A Study of a Stone Age People I–II* (1927). Nende koostöö kohta tuleks märkida, et Francis James Gillen (1855–1912) töötas Alice Springsis telegraafiametnikuna. 1894. aastal kohtus ta Melbourne'i ülikooli bioloogiaprofessori Walter Baldwin Spenceriga (1860–1929), kes oli osalenud Horni ekspeditsioonil. Mõlemad olid tõelised pioneerid Austraalia etnoloogias, nende *The Native Tribes of Central Australia* sai kohe rahvusvahelise tähelepanu osaliseks ja paljud toleaeagsed autorid ammutasid sealt lähteandmeid oma teooriate õigustamiseks. Ometigi tegid W. B. Spencer ja F. J. Gillen arandade vaimset kultuuri käsitledes mitmeid vigu, neist mõnele osutan allpool. Nende kuulsaim eksimus on unenäoaja (ingl k *dream time*) mõiste loomine. T. G. H. Strehlowi väitel on see väärtõlge aranda väljendist *altjiranga ngambakala* – ‘igavikust põlvnenud’, ‘iseenesest tekkinud’, ‘iseenda igavikust sündinud’. Sõnajuur *altjira* tähendab ‘igavene, loodamatu’ (Strehlow 1971: 613 jj). W. B. Spencer ja F. J. Gillen omandasid aga teadusmaailmas sellise autoriteedi, et pahatihti ei võetud C. Strehlowi kriitikat kuulda.

Vaimulik Carl Strehlow oli aastatel 1892–1894 misjonäriks dieri hõimu asualal, seejärel, 1894. aastast läänearandade juures Hermannsburgis, kus ta elas ja töötas surmani. C. Strehlow tegi esimesena ulatuslikke otsetõlkeid Austraalia põlisrahvaste müütidest. Tema sulest on ilmunud mitmeosaline *Die Aranda- und Loritja-Stämme in Zentral-Australien* (1907–1920), milles käsitletakse müüte, muistendeid ja muinasjutte, totemistlikke kujutelmi, materiaalsel kultuuri, riitusi jmt.

Kolmas ja tähtsaim aranda kultuuri uurija on Carl Strelowi poeg Theodor George Henry Strehlow (1908–1978). Ta olulisimad teosed on *Aranda Phonetics and Grammar* (1942–1944), *Songs of Central Australia* (1971) ja *Central Australian Religion* (1978).

Kui esimene Austraalia põlisrahvaste usundi-uurimise raskus tuleneb asjaolust, et seda kogusid asjaarmastajad, siis teise spetsiifilise iseärasusena tuleb rõhutada, et Austraalia kõige olulisemad religioossed pärimused, laulud ja tseremooniad olid salajased, mida ei teadnud isegi kõik mehed, või kui teadsid, siis ei tohtinud edasi rääkida.

T. G. H. Strehlow märgib, et eurooplast takistab Austraalia põlisrahvaste religiooni uurimisel suur saladuskate, millega olid varjatud pühade uskumuste ja rituaalide tähtsamad osad. Saladuslikkus kõige pühaks peetu suhtes on aborigeenide religiooni kõige iseloomulikum tunnus. Kõik müüdiepisoodid, pühade laulude värsid ja tseremooniatoimingud olid hoolikalt vastavalt pühadusele ja saladuslikkusele astendatud. Noortele meestele õpetati ainult neid osi uskumustest ja rituaalidest, mis olid lubatud novitiisidele. Keskealised mehed teadsid suurt osa oma tootemklanni pühast pärimusest. Ent kunagi polnud mingis tootemrühmas enam kui kaks või kolm vanameest, kes teadsid kõike – see võimaldas neil olla oma rühma püha pärimuskorpuse autoriteetideks. Ainult käputäit eurooplastest uurijaid on lubatud aborigeenide müsteeriumide juurde (Strehlow 1971: 609–610).

Kolmas probleem on uurijate totemistlik terminoloogia. Kõik autorid on vähemalt *implicite* eeldanud totemismi olemasolu.

C. Strehlow kasutas aranda müütiliste olendite tähistamiseks terminit tootemjumal(ad), kuid tal esineb sporaadiliselt ka väljend tootemesivanem(ad) (Strehlow 1907: 5, 16 jj), kusjuures ta kasutas neid termineid sünonüümidena.

T. G. H. Strehlowi terminid on tootemesivanem(ad), esivanem(ad) ja üleloomulikud olendid (Strehlow 1947; 1964), näiteks kanguru esivanem (Strehlow 1947: xiv); Ulamba esivanem (Strehlow 1947: 2) jne. Ta põhjendab “Sissejuhatuses”, et haritud lugejale tuttavate terminite kasutamine aitab kiiremini mõista pärismaalaste uskumusi. See oleks raskem, kui nende asemel oleks kasutatud aranda termineid (Strehlow 1947: xiv). Ometi jääb lõpuni selgusetuks, mis peitub sõnade *esivanem* ja *tootemesivanem* taga ja mida arandad tegelikult T. G. H. Strehlowile kõnelesid. Näiteks lõunaaranda mehed Horseshoe Bendist olevat talle rääkinud tseremoniaalsete esemete (*tnatantja*, *waniŋa*, *tjururŋa mburka*) kohta:

Meie tootemesivanemad ei kasutanud aegade alguses neid tseremoniaalseid esemeid; meie isaisad ei edastanud meile pärimusi nende asjade kohta (Strehlow 1947: 74).

Mihkel Niglas

Või põhjaaranda ja unmatjera jutt:

Meie tootemesivanemad jätsid maha oma kodu ega pöördunud tagasi. Nad ei jätnud tjurungasid järeltulevatele põlvkondadele. Meie isaisad valmistasid oma kätega need puuesemed (s.t tjurungad), mida me sulle näitame. Need on koopiad algsetest tjurungadest, mis esivanemad viisid endaga kaasa kaugele maale. Me pole tõelisi tjurungasid kunagi näinud (Strehlow 1947: 96).

Teiste autorite terminitest olgu mainitud A. P. Elkini (1970: 253 jj) tootemsangarid, C. B. Wilperti (1970: 254, 257) kultuurisangarid, R. M. Berndti ja C. H. Berndti (1988: 230 jj) müütilised olendid ja W. E. H. Stanneri (1965: 159) esivanemad. Mircea Eliade (1973: 42 jj) kasutab arandadest kõneldes enamasti T. G. H. Strehlowi termineid.

Autorite ebakonsekventne terminoloogia tekitab nõutust: millega on üldse tegemist? On tähelepanuväärne, et totemismi pooldajad ise on osaliselt hakanud kahtlema, kas müütiline olend on austraallaste esivanemaks. A. R. Radcliffe-Brown kirjutab:

Austraallaste kultuslikke olendeid nimetatakse tavaliselt tootemesivanemateks ja ma ise olen ka kasutanud seda terminit. Kuid see on mõnevõrra eksitav, sest need on müütilised olendid, kuid nad pole esivanemad samas mõttes kui surnud inimesed, keda mälestatakse esivanemate kultuses (Radcliffe-Brown 1969: 166).

R. M. Berndt ja C. H. Berndt viitavad just A. R. Radcliffe-Brownile, kuid nendegi seisukoht on ebamäärane:

Ajalooeelsed (ingl k *dreaming*) olendid pole esivanemad, sest nad pole inimestega seotud geneoloogiliselt. Kuid vahel arvati, et mõned neist andsid inimeste esivanematele elu või olid kaasosalised inimeste tekkimisel. Selles mõttes võib neist õigustatult rääkida kui esivanematest või täpsemini kui kvaasiesivanematest (Berndt & Berndt 1988: 230).

Ent ühes ülevaateartiklis on R. M. Berndti järgi kõik Austraalia müütilised olendid jumalad või jumalused (Berndt 1987b: 529 jj), ainult korra mainib ta tootemolendeid (Berndt 1987b: 541) ja tootemsidemega klanne (Berndt 1987b: 542).

Mihkel Niglas

Mihkel Niglas

Arvan, et kõik Austraalia tootemesivanemad ja müütilised esiivanemad on jumalad või jumalused, kuid kahjuks pole võimalik näha nende terminite taha, s.t teada, mida jutustajad on tahtnud siin või seal tegelikult öelda.

Kosmogoonia

Aranda uskumuste järgi on taevas (*alkira*) ja maa (*āla*) igavesed (*ngambakala*) (Strehlow 1907: 1–2), algusest peale olemas (Strehlow 1947: 26; 1964: 727). Aranda loomismüüt kõlab järgmiselt:

Maa, mis on igavene, oli kaetud üleni merega (*laia*). Sellest tohutust veehulgast ulatusid välja mäed, millel elasid jumalikul väeolendid *altjirangamitjinad*.² Põhjapoolses MacDonnelli mäeahelikus kerkis üle veepinna Torulba mägi, sellel mäel tembutasid kaks känguru-meest (*aranga*). Ka Finke Gorge'i lähedal, paigas, kus Finke'i jõgi voolab läbi MacDonnelli mäeaheliku, asus kõrge kalju Eralera. Selles oli suur koobas, kus elasid part-mehed (*wonkara*). Kuna veega kaetud maal polnud toitu, tõusid part-mehed korduvalt taevasse, et pidada jahti taevajumala Altjira valdustes, ning pöördusid seejärel tagasi Eralerale.

Kui Altjira hiljem mingil põhjusel igavestel olenditel (*altjirangamitjina*) taevas jahipidamise keelas, haaras harakas-tootemjumal (*urbura*) teiba ja lõi sellega vastu vett, käskides sel taganeda. Meri tõmbuski tagasi põhja poole ja maa tuli kõikjal nähtavale.

Mõned surematud *wetoppetoppad* (sihvakad) ei hoolinud Altjira keelust ja tõusid taevasse jahti pidama. Altjira käsu peale vajus Eralera mägi maa sisse ja *wetoppetoppad* pidid jääma taevasse tähtedeks.

Kui vesi oli maalt ära valgunud, tulid *altjirangamitjinad*, kes seni olid elanud maa-alustes koobastes, kõikjal maa seest välja. Nad olid enamasti inimesekujulised, ent neil olid üleinimlikud võimed. Nad võisid end igal ajal nendeks loomadeks muundada.³ Paljud üleloomulikud olendid uitasid koguni pidevalt loomadena ringi, näiteks känguru (*āra*), emu (*ilia*), kotkas (*eritja*) jt, keda vastavates pärimustes nimetataksegi loomadeks (Strehlow 1907: 3 jj).

Kõikide tootemjumalate juures paistavad silma vastavate loomade iseloomulikud omadused ja iseärasused. Känguru-tootemjumal sööb rohtu ja põgeneb jälitaja eest nagu tõeline känguru, emu-mehed jooksevad ringi emukujulistena, söövad *inmota*-põõ-

said jne. Part-mehed seevastu keerutavad endale pika nööri, millel partidena istuvad ja millelt lendu tõusevad. Vares-mees (*ngapa*) on pärimuse järgi varas, kes tapetakse varguse pärast. Üleannetule sipelgasiilile (*inalanga*) heidetakse odad kehha ta pahategude eest ümberlõikamistseremoonia ajal, seepärast ongi ta okkiline.

Tootemjumalatele kuuluvad teatud paigad, kus nad tootemlooma hakkasid kehastama. Need paigad asuvad kas mõne mäekünka, allika või kaljukuristiku juures, kus leidub arvukalt vastavaid loomi.

Mõned tootemjumalad jäid oma põlistesse elupaikadesse, neid nimetatakse alati ühes paigas elavateks meesteks (*atua kutata*). Teised *altjirangamitjinad* seevastu rändasid ringi ja pöördusid hiljem koos noorte meestega tagasi koju. Rännakutel õpetasid nad noorukeid ja toimetasid kultustseremooniaid, et pühendada neid meeste saladustesse. Selliseid toiminguid nimetatakse aranda keeles *intijjuma*. *Altjirangamitjinad* korraldasid ka teisi kultustseremooniaid, mille eesmärgiks oli ergutada oma tootemi kasvu ja paljunemist. Neid tseremooniaid nimetatakse *mbatjalkaljuma*.⁴

Altjirangamitjinad tapsid rännakutel palju loomi. Tootempealik tegi pika *tnatantja*-teibaga imetegusid: ta lõi sellega vastu kaljusid ja tasandas nii teid läbi järskude mägede (Strehlow 1907: 4).

Tootemjumalad läksid täiesti kurnatutena (*borka indora* – ‘väga väsinud’) oma koju, kus neid ootas ja hõikas üks tootemjumal. Nad läksid kivikoopasse (*arknanaua*), heitsid väsinult maha ja nende kehad moondusid kivi- või puutjurungadeks.

Teised tootemjumalad, eriti need, kes jäid tootempaika, läksid maise tegevuse lõpul maa sisse, nende kehad moondusid puudeks (*inna*) või kaljudeks (*patta*). Neid puid ja kaljusid nimetatakse vastavalt igavesteks puudeks või igavesteks kaljudeks, need on puutumatud ja neid ei tohi kahjustada.

Tootemjumalate hinged läksid maa sisse, maa sees elavatel tootemjumalate hingedel on punased kehad, nad elavad maa all suurtes koobastes. Maa-aluseid tootemjumalaid nimetatakse varjatud inimesteks (*rella ngantja*). Nad tulevad öösel maa seest välja, et oma endisi kehi – puu- ja kivitjurungasid – käes hoida ja silmitseda. Tootemjumalate hinged peavad maa peal jahti loomadele ja võtavad tapetud loomad endaga kaasa oma maa-alusesse koju (Strehlow 1907: 5).

Peale meessoost tootemjumalate elas muiste maa peal palju naisi (*tnéera* – ‘kaunid’), kel samuti olid üleloomulikud võimed.

Mihkel Niglas

Mõned *tnéerad* tegid algselt pimedad loomad ja linnud nägijateks. Lisaks *tnéera*-naistele olid veel *alknarintja*-naised, kes ei tohtinud abielluda. Kõik naisolendid moondusid oma tegevuse lõpuks kaljudeks või põõsasteks, nende hinged läksid aga maa sisse, kus nad elavad edasi varjatutena (*tnoara*). Kes lõhub selliseid naistest tekkinud kaljusid või põõsaid, peab kartma müütiliste naiste kätemaksu (Strehlow 1907: 6).

T. G. H. Strehlowi variandis pole juttu sellest, nagu oleks maa olnud algselt kaetud merega. Alguses oli maa ilmetu ja tühi tasandik. Polnud mäeahelikke, liivakünkaid, soid ega jõgesid. Kõik oli kaetud igavese pimedusega. Ainult Linnutee tuled paistsid ähmaselt (tähed usuti olevat suurelt osalt Altjira laagrilõkked (Strehlow 1907: 2)), sest päike, kuu ja ehatäht tukkusid maakoore all. Maakoore all tukkusid ka kõik teised üleloomulikud olendid, kes väliselt olid looma- või inimesekujulised ja keda T. G. H. Strehlow nimetab tootemesivanemateks. Need üleloomulikud olendid olid mõlemast soost, esiemad polnud kuidagi meessoost olenditest teisejärgulisemad.

Aeg algas, kui üleloomulikud olendid unest ärkasid. Nad murdsid läbi maakoore maapinnale, nende "sünnipaigad" said esimesteks paikadeks, mis sisaldasid nende olendite väge. Esmakordselt nägi maa valgust, sest päike tuli maa seest välja ja heitis oma soojendavad valguskiired üle öökülma maa. Üleloomulikud olendid, kes "olid sündinud omaenda igavikust" (*altjirana jambākala*), olid välisuselt väga erinevad. Mõned kerkisid maa seest loomakujulistena, nad sarnanesid kangurutele, emudele jne. Teised tulid maa seest inimesekujulistena, nad olid nagu täiuslikud mehed ja naised. Paljudel üleloomulikel olenditel oli jagamatu seos elementidega, mis leiduvad loomades või taimedes. Olendid, kes olid välisuselt loomad, mõtlesid ja tegutsesid nagu inimesed, ning vastupidi, inimesekujulised olendid võisid end moondada vastavateks loomadeks, kellega nad moodustasid ühtse terviku (Strehlow 1964: 727).

Ainult taimed olid neile tundmatud, sest taim ei saa rääkida ega liikuda. Seetõttu kujutatakse nendega seotud esiisaid ja esiemasid alati inimkujulistena. Ent oli ka puhtalt inimesekujulisi üleloomulikke olendeid, kes polnud seotud taimede ega loomadega, kuid olid muus suhtes võrdsed maast sündinud tootemesivanematega. Kui need olendid olid tõusnud maa seest oma uinumispaikadest, hakkasid nad uitama mööda maad. Nende toimetuste ja rännakute tulemusel tekkisid kõik Kesk-Austraalia maastikuvormid. Mäed, liivakünkad,

sood, tasandikud, allikad ja veeaugud tähistavad uitavate tootem-
esiisade ning -esiemade tegusid. Aranda keelt kõneleval alal pole
ühtki väljapaistvat paika maastikul, mis poleks seotud mingi
müüdiepisoodiga või lauluvärsiga. Neid paiku, kus palju üleloomu-
likke olendeid tuli maa seest maa pinnale peetakse tähtsamateks
kultusepaikadeks (*pmara kũtaƚa* – 'igikestvad kodud'). Teisi "sünni-
paiku", kus tuli maa seest lagedale üks või kaks olendit, peetakse
vähemtähtsateks pühapaikadeks. Harilikult on nende paikadega
seoses vähem laule ja tavandeid. Vähemtähtsaid pühapaiku on pal-
ju rohkem kui *pmara kũtaƚasid*.

Kui maast sündinud üleloomulikud olendid olid lõpetanud oma
toimetused ja rännakud maa peal, olid nad üliväsinud. Tegevus oli
kurnanud täielikult nende jõu ja nad uinusid uuesti (*bõrkerama*),
nende kehad kas kadusid taas maa sisse (sageli sinna, kust nad
olid tulnud maa maa peale) või moondusid kaljudeks, puudeks või
tjurungadeks. Päike, kuu ja teised maa seest sündinud taevakehad
tõusid taevasse. Enne tootemesivanemate lõplikku lahkumist maa
pealt tõid nad maailma surma (Strehlow 1907: 729).

Kui jätta arvestamata W. Schmidti (1935: 332) väited Kagu-Aust-
raalia kohta, näib, et austraallastele on olnud võõras kujutelm
algsest "eimiskist". Nagu C. B. Wilpert (1970: 248) ja M. Eliade
(1973: 1) ütlevad, pole nende kosmogoonia *creatio ex nihilo*.

Antropogoonia

Inimesi kujutatakse aranda pärimustes preeksistentsetena, s.t inimesed olid samuti olemas algusest peale, kuid nad polnud veel päris inimkujulised. Kui jumalikud olendid tukkusid maa all, siis inimesed olid juba algselt elus olev hägune mass maa peal. Refereerides siinkohal pärimust saame ülevaate inimolendite tekkest.

Eralera mäe nõlvakul oli palju “arenemata inimesi” (*rella manerinja* – ‘kokkukasvanud ehk kokkukleepunud inimesed’), sest nende kehaliikmed olid kokku kasvanud. Nende silmad ja kõrvad olid suletud, suude asemel olid neil väikesed ümarad avad, nende sõrmed ja varbad olid kokku kasvanud (*manerinja*) ning kokku kägardunud käed olid kasvanud rinna külge. Ka jalad olid neil keha vastu tõmmatud. Lisaks olid need inimesetaolised abitud olendid ka üksteise külge kasvanud, seetõttu kutsutakse neid aranda keeles *rella intarinja* (‘üksteise külge kasvanud inimesed’).

Eralera mäe jalamil elanud inimesed jagunesid neljaks klassiks: *Purula*, *Kamara*, *Ngala* ja *Mbitjana*. Kuna nad elasid kuival maal, siis nimetati neid maaelanikeks (*ālarinja*). Teised arenemata inimesed elasid vees, seetõttu kutsuti neid vee-elanikeks (*kwatjarinja*). Vee-elanikud olid pikajuukselised ja toitused toorest lihast. Ka vee-elanikud jagunesid neljaks: *Pananka*, *Paltara*, *Knuraia* ja *Bangata*.

Kui Eralera mägi oli Altjira käsul maa sisse vajunud, laskusid senini mäenõlvakul elanud arenemata inimesed veekogu kaldale, kuna vee-elanikud ehtasid endale suure pesa veekogu keskele saarele. Veekogu ise asub Finke Gorge’i lähedal, selle nimi on Aroalirbaka (Strehlow 1907: 2–3).

Kokkukasvanud inimesed (*rella manerinja*) elasid kaua abitudena, kuni põhja poolt tuli Mangarkunjerkunja (sisalik-tootemjumal). Ta löikas kivinoaga (*bangā*) abitud inimesed üksteise küljest lahti, avas nende silmad, kõrvad, suud ja ninad ning eraldas nende sõrmed ja varbad. Lõpuks löikas mehed ümber, samuti toimetas ta meestel *subincisio*-operatsiooni.⁵ Mangarkunjerkunja näitas inimestele, kuidas tuld hõõruda ja edaspidi selle abil toitu valmistada. Ta andis inimestele oda, odaheitja, kilbi ja bumerangi ning igäuhele ühe *tjurunga*. Mangarkunjerkunja vannutas inimesi, et nad korraldaksid ümberlõikamistseremooniaid. Ta seadis sisse abiellumiskorra. Inimesed peavad abielluma nii: *Purula* ja *Pananka*, *Kamara* ja *Paltara*, *Ngala* ja *Knuraia* ning *Mbitjana* ja *Bangata* või vastupidi.

Seejärel määras Mangarkunjerkunja inimestele nende elupaigad. Kui tema töö oli valmis, pöördus ta tagasi põhja poole (Strehlow 1907: 6). Kujunba (paik Alice Springsi ja Hugh' jõe vahel) elanikud olid parasjagu kodupaikadest ära rännanud, kui Mangarkunjerkunja nende juurde tuli, seetõttu ei saanud ta nende mehi ümber lõigata ja neid mehi hüütakse ümberlõikamatuteks (*ilbmarka*). Ka Austraalia põhjarannikul elavate hõimude mehi ei lõiganud Mangarkunjerkunja ümber, sest ta oli liiga väsinud (*borka indora*), seetõttu ei tunne need hõimud arandade meelest ümberlõikamist ja arandad kutsuvad neid põlastavalt eesnahaga noorukiteks (*wor-rangulparra*) (Strehlow 1907: 7–8).

Hiljem tuli põhja poolt teine Mangarkunjerkunja, kes läks lõunasse Albeltani, mis asub Tunga (Henbury) lähedal. Ta lõikas seal samuti inimesed üksteise küljest lahti. Kui ta oli lääne pool elavad arenemata inimesed vorminud ja nende mehed ümber lõiganud, pöördus ta tagasi põhja. Neid mõlemaid Mangarkunjerkunjaid peavad arandad oma suurimateks heategijateks.

Hiljem hülgasid mõned ümberlõikamise täiesti, öökullirahvas (*arkularkua*) lõikas noorukeid ümber põlevate puukooretükkidega, sipelgasiil-mehed kastreerisid noorukeid nii, et need surid.

Seejärel tulid põhja poolt Nibatast Lakabara ('must haugas') ja Linjalenga ('hall haugas'), kes lõikasid mehed uuesti ümber. Nad õpetasid seda tseremooniat õigesti korraldama ja vannutasid mehi, et nad peaksid sellest kombest kinni. Usuti, et ümberlõikamatust poisist võib saada kuri olend *erintja* ('paha, kuri'), kes hakkab salaja inimesi tapma.

Ka Mangarkunjerkunja määratud abielukorraldus käis alla, mõned hakkasid abielluma lähisugulastega. Põhjast tuli seepeale Katukankara ('surematu isa') ja kehtestas uuesti abielukorra, mille Mangarkunjerkunja oli arandadele andnud (Strehlow 1907: 8).

T. G. H. Strehlowil (1964: 727 jj) leiame täpsustusi eespool kirjeldatule. Arenemata inimesed olid sadade kaupa üksteise külge kasvanud, nende sõrmed ja varbad olid ühendatud ujunahaga, silmad, suud ja ninad olid suletud, nad ei saanud oma jäsemeid liigutada. Arenemata inimesed ei saanud muutuda iseseisvateks meesteks ja naisteks. Kuid nad polnud siis veel surelikud – arenemata inimesed ei vananenud ega surnud. Elu ja surm tavatähenduses olid maa peal tundmatud. Ainult maa all elasid tuhanded loodatud üleloomulikud olendid, kuid isegi nemad olid uinunud igavesse unne.

Mõned tootemesivanemad võtsid endale kultuuriheeroste funktsiooni. Nendest kõige tähtsamad olid need, kes löiksid poolembrüonaalse inimmassi üksikuteks inimesteks. Nad löiksid seejärel lahti inimeste ujunahad sõrmede ja varvaste vahel, nende kõrvad, silmad, suud jne. Teised kultuuriheerused õpetasid inimesi valmistama odasid, tegema tuld ja küpsetama sööki. T. G. H. Strehlow märgib, et oli palju sekulaarseid pärimusi algsete inimolendite kohta, kuid need käibisid ainult lokaalsetes rühmades ning nende vorm polnud fikseeritud. Tema sõnutsi oli pärimustel algsete inimeste kohta läänearandade seas sama mõjujõud või tähendus, mis apokrüüfsetel kirjutistel kristlaste silmis (Strehlow 1964: 728).

Läänearandad kujutlesid arenemata inimesi elusolenditena. Ühe jutu järgi tapsid kaks *pattantjentja*-tootemjumalat madusid ja toitsid pooltoore maolihaga arenemata inimesi. *Pattantjentjad* läksid tagasi oma oma koju Knaritjalutnasse ('isa laup') ja moonduksid kaheks kaljuks (Strehlow 1907: 28–29).

Ka W. B. Spencer ja F. J. Gillen on üles kirjutanud idaarandade pärimuse arenemata inimeste kohta.

Arenemata inimesed veeteerisid soolaveekogu kallastel, neil polnud organeid, nad ei söönud ja nende inimeselaadne välimus oli vaid aimatav. Kaks Numbakullat tuli kivinugadega taevast alla, nad löiksid arenemata inimesed meesteks ja naisteks. Numbakullad moondasid end sisalikeks (Wilpert 1970: 127).

Jutte arenemata inimestest on säilinud mujalgi Austraalias (loritjadel (Wilpert 1970: 138), kaitishitel ja unmatjeradel (Wilpert 1970: 145)), kuid need on fragmentaarsemad kui aranda lood. Yaurorka hõimu müütiline olend Paralina vormis nii ebatäielikud müütilised olendid kui ka inimesed, ta tegi neile näod, jäsemed, meeleanalüüsid ja savist selgrood, et nad saaksid püsti kõndida (Wilpert 1970: 73).

Arvatavasti rääkisid ka dierid mingit sarnast juttu inimeste päritolu kohta (Wilpert 1970: 72). Ühe dieri loo järgi kerkis kuu maa seest nii, et tal olid käed-jalad keha külge kasvanud ja ka sõrmed-varbad polnud eraldi, vaid kokku kasvanud. Kuu vingerdas end mööda maad, kuni leidis kivinoa, millega löikas enda käed-jalad ja sõrmed-varbad vabaks (Siebert 1910: 45).

Karadjeri teade on ebaselgem. Inimesed polnud algselt jagunenud kaheks sugupooleks. Bagadjimbiri vennad löiksid seentest meestele ja naistele suguorganid (Piddington 1950: 93; Wilpert 1970: 166).

Inimene: reinkarnatsiooni- ja hingekujutelmad

Niisiis pole varasemad uurijad mõistnud austraallaste reinkarnatsiooniuskumusi. Poole sajandi jooksul olid teadlased veendunud W. B. Spenceri ja F. J. Gilleni käibele lastud väidetes, et arandad ja teised hõimud olid intellektuaalselt niivõrd mahajäänud, et nad ei teadnud seost suguakti ja rasestumise vahel. J. G. Frazeri meelest iseloomustab eurooplaste ja austraallaste vahelist ületamatut kuristikku kaks asja – austraallased käivad alasti ja neil puudub arusaam, et inimesed paljunevad sugulise ühenduse teel (Frazer 1910: I, 93 jj). J. G. Frazer kirjutab austraallaste mentaalsest mahajäämusest, toetudes just W. B. Spenceri ja F. J. Gilleni andmetele (Frazer 1910: 191 jj). Samuti seletab A. P. Elkin, et austraallased ei teadnud füsioloogilisest isadusest midagi või eitasid isa rolli (Elkin 1970: 226 jj).

Veidral kombel on näiliselt niivõrd lihtne ja tühine asi on valmistanud uurijatele palju peamurdmist. T. G. H. Strehlow (1947: 11) räägib aranda ametlikust(!) uskumusest, mille järgi lapsed ei võlgne oma olemasolu mitte isale, vaid ainult emale; aranda ametlik doktriin ignoreerib isa füüsilist osa lapseeostamisel (Strehlow 1947: 120, 133).

Teadlaste sellised arvamused olid muutunud dogmaks, nii et keegi ei vaevunud neid pika aja jooksul revideerima. Hilisemad uurimused on näidanud, et sellistel väidetest pole alust (Strehlow 1971: 616; Berndt & Berndt 1988: 150 jj). T. G. H. Strehlow näiteks kinnitab, et varem polnud ta kõigest teadlik ja sellest tulenesid tema tõlgendused (Strehlow 1964: 730).⁶

Aranda reinkarnatsioonikujutelma eelduseks on uskumus, et inimesel on kaks hinge. Mehe ja naise vahekorra tulemuseks on lapseloode, millel on inimese surelik elu ehk hing. T. G. H. Strehlowi järgi usuvad arandad, et inimene tekib täpselt samuti nagu loomgi, kuid erinevalt loomadest saab inimene [täpsemalt lapseloode emaüsas] ka teise, surematu elu ehk hinge. See teine hing on osa ühe müütilise üleloomuliku olendi (tootemesivanema) elust, mis läheb juba raseda naise kehasse teatavas paigas maastikul. Hetkel, kui surematu hing läheb lapselootesse, tunneb tulevane ema iiveldust või valu või näeb lastest nägemust. Sellised sündmused aitavadki kindlaks teha üleloomulikku olendit, kelle elu läks lapselootesse. Arandade silmis on sellel ülisuur tähtsus, sest surematu hing määrab pärast sündi lapse (ja hiljem kogu eluajal

Mihkel Niglas

täiskasvanu) isiksuse: hing, mis läks lapsesse ta eostamispaigas (*pmara kjānintja*, *pmara kjānakala*), määrab lapse tootemi ja ta seosed igavikulise maailmaga.

Läänearandadel võib naine tunda toiduotsingul valu. Kui ta on pöördunud koju, räägib ta sellest mehele ja seejärel näitab talle täpselt paika, kus tundis valu. Mees peab nõu oma klanni vanameestega ja otsib legendaarset pärimust, et leida üles algne üleloomulik olend (tootemesivanem), kes elas või uitas selles paigas. See olend reinkarneerubki lapses. Uskumuste järgi viskas üleloomulik olend naise puusa pihta vuristi, mis tegigi naisele valu (Strehlow 1947: 87). Sarnased uskumused on ka põhjaarandadel. Kõigil juhtudel on inimese eostamispaigaks koht, kus ema tundis hommikuiiveldust või valu.

Üks müüt Ilbalintja lähedalt pajatab, et muiste uitasid tasan-dikul kukkurkärp-olendid (*tjilpa*), kelle pealikuks oli Ultan-kara. Need olendid kandsid kaasas vuristeid ja *tnatantja*-teibaid, ainult pealik käis tühikäsi. Pealikul oli väike nahkkott, milles oli palju kivitjurungasid (*talkara*). Kui peatuspaigas oli külluses vett ja toitu, lasi pealik võtta poegadel kotist mõned *tjurungad* ja peita need maa sisse. Tänapäeval võib juhtuda, et noor abielunaine satub sellesse paika ja kaevab maa seest välja kivitjurunga, pidades seda jamsijuureks. Vahel võib naine leida põõsa söödavate marjadega ja tunda iiveldust taimejuuri või marju süües. Siis usutakse, et naine neelas tegelikult ühe peidetud kivitjurunga, mis oli moondunud juureks või marjaks ja laps on müütilise kukkurkärbi reinkarnatsioon (Strehlow 1947: 89–90).

Lõunaarandad ei hoi *tjurungasid* ühes suures koopas, vaid need on peidetud väikeste kimpudena paikadesse, kus müütilised olendid elasid ja nad uinusid viimsele unele. Horseshoe Bendi jutu järgi hüüab tukkuva müütilise olendi hing koopast naist ja käsib tal ümber pöörata. Kui naine vaatab selja taha, kuid ei näe midagi, siis võis see olla laps, kes teda hüüdis. Naine võib samuti kuulda lapse nuttu ja näha lapsekujutist, mis haihtub puu või kalju taha. Laps haihtub just sel hetkel, kui ta läheb tulevase ema kehasse (Strehlow 1947: 90–91).

Lapse tegelikul sünnipaigal pole tähtsust ja seda ei peeta hiljem meeles. Inimesele on otsustava tähtsusega just ta niinimetatud eostamispaik, kus üleloomuliku olendi hing läks lapselootesse (Strehlow 1947: 91). Iga inimese teine hing on ainult osake üleloomuliku olendi elust: inimeses reinkarneerunud üleloomulik

olend tukub ikkagi pühas paigas, kus ta maa alla kadus (Strehlow 1964: 730).

Kuna inimeses võib olla ainult väike osa üleloomuliku olendi lõputust elust, ei tuntud kimbatust, kui enam kui ühte last peeti ühest ja samast olendist (tootemesivanemast) reinkarneerunuks. Näiteks Hermannsburgi ümbruses oli palju lapsi, kes olid reinkarneerunud Ntarea (paik Hermannsburgist läänes) Ratapa kaksikutest – nemad olid ainsad olendid, kes olid eales seal rännanud (Strehlow 1964: 731).⁷

Arandad uskusid, et laps saab üleloomulikult olendilt peale surematu hinge ka tema füüsilisi iseärasusi ja kogu isiksuse (Strehlow 1964: 730). Niisiis oli sündinud laps ainult oma vanemate järeltulija, vaid ka üleloomuliku olendi taassündinud osa. Usuti, et igaüks, kes vaatab meest või naist, võib enda ees näha algset tootemesiisa või -esiema (Strehlow 1964: 731). Mõnikord esitati isegi inimeste füüsilisi puudeid kui tõendeid teatava üleloomuliku olendi reinkarnatsioonist. Kõlbarinja, mees Hale'i jõe piirkonnast näitas oma ebataavaliselt suuri jalalabasid kui tõendit, et ta on Kõlba müütilise kukkurkärbi reinkarnatsioon. See müütiline olend sai jalapaised, kui astus vihaselt laagrilõketesse, sest pojad olid ta maha jätnud.

Unmatjera mees Topintira näitas ebakorrapärast helepruuni laiku oma seljal kui tõendit, et ta on Erultja müütilise opossumi kehastus: isaopossumitel on sageli vasevärvi nahk (Strehlow 1964).

Teisalt usuti, et meessoost üleloomulik olend võib reinkarneeruda tüdrukus ja vastupidi, naissoost müütiline olend võib kehastuda poisslapses. Teatavate paikadega olid seotud ainult ühest soost müütilised olendid. Kui ikkagi sündis vastassoost laps, arvati, et üleloomulik olend muutis oma sugu. T. G. H. Strehlow toob kaks sellist näidet. Ljaba müütiline meesipelgas (*jiramba*) reinkarneerus naisena. Müütilise olendi auks pandi tüdrukule nimeks Ljabarinja (Strehlow 1947: 92). Lukarias, mis asub Mt. Sonderist põhja pool, elas kunagi *alknarintja*-naine. Kord sündis poisslaps, kelle kohta vanamehed otsustasid, et ta on selle müütilise naise reinkarnatsioon. Kui poiss oli saanud täiskasvanuks, hakkas ta juhtima *alknarintja*-naise auks korraldatavaid tseremooniaid kui selle naise elav kehastus (Strehlow 1947: 92–93).

Näib, et reinkarnatsiooniuskumustel oli ka pahupool. C. Strehlowi järgi uskusid läänearandad, et mõnede läänetuultega saabuvad kurjad olendid *aldoparinjad* ('läänest tulevad'), kes sisenevad

Mihkel Niglas

rasedatesse. Kui algasid läänetormid, põgenesid rasedad hüttidesse. Kui kurjal olendil õnnestus siiski naisesse asuda, tapeti laps kohe pärast sündi. Surmale määratud laps oli alati esimesena sündinud kaksik (Strehlow 1907: 14–15).

Ka idaarandad uskusid ilmselt midagi sarnast. R. M. ja C. H. Berndt edastavad W. B. Spenceri ja F. J. Gilleni teate mõlema kaksiku tapmisest (Berndt & Berndt 1988: 157). Kaksikuid sünnib Austraalia aborigeenidel üliharva ja raamatu autorid on seletanud laste tapmist praktiliselt – kahte last on raske toita. Arvatavasti polnud kaksikute sünd iseenesest arandade kujutluses demonlik, vaid usuti, et demonlik olend kehastus lapses. Meenutagem, et müütilised Ratapad olid kaksikud poisid (Strehlow 1964: 731).

Nagu eespool viidatud, on igal inimesel kaks hinge ja mõlemad hinged võivad lühikeseks ajaks inimese kehast lahkuda. Surelik hing (*guruna*) võib kehast lahkuda une ajal ja uidata omapäi. Une-nägusid peeti sureliku hinge seiklusteks väljaspool inimeste teadmiste piirkonda. Usuti ka, et magava inimese surelikku hinge võivad hakata jälitama kurjad olendid. Selleks, et hing pääseks kurjade olendite käest, pöördub see uskumuste järgi kiiresti tagasi magaja kehasse (Strehlow 1964: 732).

Surma järel muutub inimese surelik hing (*guruna*) surnuvaimuks (*ltāna*), mis hõljub surnukeha juures ning isegi jälgib lähedaste leina. Mõne kuu pärast hävib surnuvaim iseenesest või läänearanda kujutluse järgi hävitab selle piksenool (Strehlow 1964: 739).

C. Strehlow on avaldanud pikema jutu inimese surelikust hingest. Pärast surma läheb surnuvaim (*ltāna*) kaugele põhjapoolsele meresaarele ja käib sealt oma kodupaika vaatamas. Kui surnul on poeg, läheb surnuvaim poja kehasse, et edendada ta kasvamist. Ka võib surnuvaim minna samal eesmärgil pojapoegade sisse. Lõpuks naaseb surnuvaim tagasi põhjapoolsele meresaarele, kus välgunool ta lõplikult hävitab (Strehlow 1907: 15–16).

Mäletatavasti oli surematu hing osa surematu üleloomuliku olen-
di elust. Loomadel see puudub. Surematul hingel on kaitsevaimu funktsioon, millest T. G. H. Strehlow räägib ainult, et see võib teatud puhkudel muutuda ilmsi nähtavaks (Strehlow 1964: 731). Seda ilmsi nähtavaks saavat “teist ise” nimetavad läänearandad *ātua nāltja* (‘ise isa’). Surematu hing võib lahkuda lühikeseks ajaks inimese kehast (Strehlow 1964: 732). Pärast inimese surma pöördub ta tagasi eostamispaika, kust oli emaneerunud inkarneerumiseks, ja ühineb uuesti tootemesivanema eluga. Surematu hinge lõplik lahkumine

inimese kehist algsesse pühapaika (s.t müütilisse olendisse ta uinumispaias) tähendab inimese keha ja sureliku hinge vältimatut surma. Arandade kujutluses polnud kohta surmajärgsele elule, isegi mitte mingil teisel kujul (Strehlow 1964: 746).

Aranda genealoogiatest on näha, et ühe perekonna liikmed on väga erinevate müütiliste olendite kehistused: näiteks mees müütilise linnu kehistus, naine müütilise kanguru kehistus, lapsed koera ja meesipelga kehistused jne (Strehlow 1964: 752). T. G. H. Strehlowi peamine informant Gurra (nimi tähendab 'kukkurmägerlane, bandikut') oli bandikuti pealiku Tjenterama kehistus (Strehlow 1947: 95, 116), Gurra naine oli müütilise konn-naise kehistus (Strehlow 1947: 52).

Paraku pole T. G. H. Strehlowil ühtki kirjeldust, mida mõtles või arvas endast ja müütilisest olendist inimene, kes uskus enda olevat mingi müütilise olendi kehistus. Ta kirjelduses on reinkarnatsioonikujutelmad mõistetavad ainult üldjoontes, sest jäävad liiga teoreetilistena õhku rippuma. On selge, et inimene matkis müütilist olendit ja sai sellelt olendilt teatavaid kalduvusi või iseloomu, kuid pole selge, milliseid just. Näiteks pajatab T. G. H. Strehlow loo Ulamba püha koopa külastamisest: mehed lähenesid aupaklikult koopale, surusid hardunult *tjurungasid* oma keha vastu jne. Keegi nendest meestest oli Ulamba "esivanema" reinkarnatsioon. Ent see Ulamba "esivanem" oli paha mees (*atua arintja*) – mõrvarlik kannibal. Ta tegi palju röövretki lõunasse, tappis inimesi ja õgis nende liha. *Atua arintja* viimane ohver haavas teda surmavalt ja mõrvar-kannibal komberdas tagasi Ulambasse, kus heitis pikali ja moondus kaljuks. *Atua arintja* isa heitis kurvastusest poja peale ning moondus samuti kaljuks (Strehlow 1947: 158; Strehlow 1907: 90–92).

Me ei saa midagi teada, mida tähendab aranda mehele olla müütilise kannibali kehistus. Võib-olla pole siiski nii, nagu Strehlow on kategooriliselt väitnud, et reinkarnatsioonikujutelm tähendab inimese täielikku samastumist tootemesivanemaga, vaid inimene sai valikuliselt müütilise olendi iseloomujooni. R. M. ja C. H. Berndt märgivad, et aborigeenid pole olnud kannibalid vähemasti sellest ajast, mil eurooplased on Austraalias. Küll aga on esinenud endokannibalismi – surnud inimese kehaosi võisid süüa ta sugulased, et saada surnu jõudu või oskusi (Berndt & Berndt 1988: 467–470).

Arandadel on võimalikke isiksuse tüüpe väga palju, sest müütilisi olendeid on väga palju – T. G. H. Strehlowi hinnangul lääne

arandadel vähemalt 300 loom-olendit ja 220 taim-olendit (Strehlow 1947: 66 jj).

Aranda näidetest pisut erinev, kuid põhijoontses sarnane on unambali uskumustik. Mees näeb unes preeksistentset lapsehinge ja teise unenäoga saadab selle naise kehasse (Lommel 1952: 8, 13). Kui unambali antropomorfsed müütilised olendid Wondjinad (Wondschina) olid maise tegevuse lõpetanud, heitsid nad pehmele kaljudele ning jätsid sinna endast kaljumaalingud. Lommeli järgi peeti rühma vanimat meest Wondjina inkarnatsiooniks, mistõttu mees võis Wondjinast rääkida minavormis: “Kui ma ürgajal sinna läksin ja oma pildi kivile jätsin...” Vanamees pidi enne vihma-perioodi algust üle maalima pildi, mille oli Wondjina endast jätnud. Enne pildi võõpamist ütles ta: “Ma lähen nüüd end värskendama ja oma jõudu taastama, ma võõpan end uuesti üle, et sajak vihma” (Lommel 1952: 14). Unambali uskumuste järgi tuli Wondjina pilte perioodiliselt üle võõbata. Kui seda ei oleks tehtud, oleks Wondjina surnud, loomad poleks enam paljunenud ja vesi oleks ära kuivanud (Lommel 1952: 14–15). Niisiis määras aranda reinkarnatsioonikujutelm peale inimese iseloomu ja välimuse ka tema religioossed õigused ja kohustused.

Religioosses sfääris avaldus reinkarnatsiooniuskumus selles, et teatavast müütilisest olendist taaskehastunud mehed olid vastava jumaluse (tootemesivanema) pühade laulude, müütide ja riituste (*tjuruja*) omanikud (Strehlow 1971: 617). Teised mehed võisid neid teada, kuid pidid müütide rääkimiseks küsima luba nende omanikelt. Omaniku või omanike loata ei tohtinud müüte jutustada. Selle keelu rikkujat oleks süüdistatud *tjuruja* varguses ja võimalik üleastuja tapetud maagia abil (Strehlow 1947: 158–160). Et vältida pühaduse teotamise ohtu, võisid vastava müütilise olendi kõige pühamat riitust korraldada ja selles osaleda ainult need mehed, kes olid vastava müütilise olendi otsesed reinkarnatsioonid või nende meeste isaliinis sugulased. Vähem tähtsates riitustes võisid osaleda ka nn tseremooniaabilised (*kutujula*). Need olid harilikult mehed, kelle emad olid selle müütilise olendi kehastused.

Reinkarnatsioon müütilisest olendist määras arandadel veel inimese võõrandamatu maaomandi. Igale arandale oli tema eostamispaik koht, millele tal oli võõrandamatu õigus. Ka kurjategija oli oma maa-ala omanik. Nii ei saanud jõuga anastada jahimaid meestelt, kes olid nende omanikud reinkarnatsiooni põhjal, sest

Mihkel Niglas

tootemesivanemad, kes magavad maakoore all, kaitsevad nii enda kui ka oma reinkarnatsioonide omandiõigusi (Strehlow 1964: 745).

Reinkarnatsioon määras ka inimeste suhtumise taimedesse ja loomadesse. Väga paljudel primitiivsetel rahvastel on täheldatud mõtteviisi, et inimene peab lugupidavalt suhtuma oma ümbrusesse ja seal olevatesse esemetesse ja olenditesse. Näiteks enne löikust tuleb rääkida taimedega, loomi ei tohi tappa asjatult ja julmalt, kivilt küsitakse luba istumiseks jne. Ülbeid ja hoolimatuid tabas ilmtingimata mingi kohutav karistus.

Aranda inimeste hoiakutest taimede ja loomade suhtes on teada vaid seda, et inimene, kes oli teatava müütilise loom- või taimolendi reinkarnatsioon, ei tohtinud tappa ega süüa seda looma- või taimeliiki – see looma oma vanemaks vennaks.

Kokkuvõtteks

Aranda reinkarnatsiooni interpreteerimine on üsna problemaatiline. Sellest on vähe teada ja T. G. H. Strehlowi kirjeldused on tema kompilatsioonid, mis jäävad küllaltki teoreetilisteks. Pole ühtki jutustust sellest, mida arvas inimene, kes uskus enda olevat müütilise olendi kehastus. Selliseid kirjeldusi pole ka teiste hõimude kohta. Näib, et arandade puhul ei saa rääkida hingede rändamisest ehk metempsühhoosist nagu Põhja-Ameerika indiaanlaste juures, kelle uskumustes võib inimese hing pärast surma kehastuda mitmeid kordi erinevates loomades. Läänearandade kohta on öeldud, et inimese surelik hing pärineb vanematelt ja pärast inimese surma hukub see iseenesest või lööb välgunool ta surnuks. Arandadel pole mingit lootust elule teispooluses, surm lõpetab kõik.⁸

Taaskehastuv hing on inimese surematu hing, mis on osa müütilisest olendist endast või ta hingest. T. G. H. Strehlowi väitel pole aranda uskumuste järgi loomadel surematut hinge. (Lääne)-arandade puhul ei saa rääkida inimeste hingede rändamisest, vaid inimese sisse (lapselootesse) asub jumalik säde ehk *logos*. Kui inimene sureb, tõmbub see jumalik säde tagasi müütilisse olendisse, kellest see oli lähtunud. Arvatavasti erinesid erinevate müütiliste olendite taaskehastused-inimesed pisut omavahel iseloomu ja harjumuste poolest, just müütiliste olendite endi erilaaduse tõttu, kuid pole vastust küsimusele, kas ühest ja samast

olendist reinkarneerunud inimesed olid täiesti identsete kalduvustega ja kas inimestes kehastunud ühe ja sama müütilise olendi hingesubstantsi kujutati samana või oli see iga inimese sees pisutki erinev.

Põhimõtteliselt on müütilised olendid või jumalused isiksused, kelle moondunud kehast (puudest, kaljudest, *tjurungadest*) või igasugustest müütiliste olendite kasutuses olnud esemetest (vuristitest, ehetest, relvadest jne) lähtub või emaneerub lapselootesse teatav väe- või hingesubstants.⁹

Inimeses kehastunud müütilise olendi hingesubstants on inimese surematu hing, mis annab inimesele müütilise olendi loomuse ja isegi selle olendi füüsilisi iseärasusi. Inimene elab müüti, ta elab müüdi järgi. H. G. H. Strehlowi väitel pole aborigeenidel vastandatud püha ja sekulaarne sfäär (vrd Durkheim 1965). Isegi sekulaarsete toimingute juures uskusid aborigeenid, et nad imiteerivad üleloomulike olendite toimetusi. Kõik jahipidamise, toiduotsimise, relvade valmistamise ja isegi saagiküpsetamise liigid leiutasid üleloomulikud olendid. Mõlemas sfääris oli inimese roll teha oma käitumine võimalikult sarnaseks üleloomulike olendite omale.

Aranda reinkarnatsioonikujutus tähendab elava inimese täielikku samastumist algse tootemesivanemaga.

Tootemesivanema müüt on pärismaalasele tema [inimese] enda tegude kirjeldus aegade alguses, kui maailm, nagu ta seda tunneb, vormiti kõikvõimsate käte abil. Ta [inimene] ise oli osaline selles suures seikluses, ta roll oli suurem või väiksem, vastavalt tootemesivanema tähtsusele, kelle praegune reinkarnatsioon ta on (Strehlow 1947: 30 jj).

Tootemesivanem, kes on reinkarneerunud, ei tea oma sünni ajal midagi oma eelnevast kuulsusrikkast eksistentsist. Temale olid eelnevad kuud uni ja unustus. Kui ta [tootemesivanem] sünnib poisslapsena, siis pühendavad vanamehed ta muistsetesse tseremooniatesse, mis ta ise oli eelneva eksistentsi jooksul rajanud. Kui tootemesivanem sünnib tüdrukuna, ei saa ta selliseid teadmisi. Aranda naised peavad jääma initsieerimata ja nende päevad mööduvad suhtelises teadmatuses. Naiste kõrvu ei jõua ükski püha müüt. Naine võib olla kõige pühamate laulude, riituste ja müütide (*tjuruŋa*) omanik, kuid kõik teadmised nendest jäävad talle saladuseks.

Mihkel Niglas

Reinkarnatsioonikujutelmad on fundamentaalse tähtsusega, neid mõistmata jääb arusaamatuks kogu Austraalia põlisrahvaste religioon.

Kommentaariid

¹ Keskendun eeskätt autoritele, kelle uurimusi pole eesti keelde tõlgitud.

² 'Igavesed loodamatud', neid hüütakse ka surematuteks (*inkara*).

³ Neid võib nimetada seega tootemjumalateks (*Totem-Götter*).

⁴ Carl Strehlow lükkas ümber W. B. Spenceri ja F. J. Gilleni väite, et *Intichiuma* (pro *intijiuma*) tähendab viljakusriitust: *Falsch ist es, wenn Spencer und Gillen die letzteren Zeremonien als intijiuma bezeichnen; die Darstellungen, die den jungen Männer bei den Einweihungsfeiern gezeigt werden, sind es vielmehr, die intijiuma genannt werden* (Strehlow 1907: 4, märkus 5).

⁵ *Subincisio* sõna-sõnalt: 'alt sisse lõikamine'. Tegemist on sisselõikega nooruki suguti alla. Ümberlõikamine ja *subincisio* on valulised protseduurid, mille pidid läbi tegema kõik aranda noorukid.

⁶ T. G. H. Strehlow väidab ühemõtteliselt, et arandad on alati teadnud, et loode tekib mehe ja naise vahekorras (Strehlow 1971: 616; 1964: 735).

⁷ Ratapa ei tähenda üleloomulike olendite hingesubstantsi, mis kehastub inimestes. Ratapad on müütilised olendid – kaksikud poisid (Strehlow 1964: 731; 1947: 118). C. Strehlowil (1907: 80, märkus 1) tähendab see samuti müütilisi olendeid: *Kinder oder ratapa-Vorfahren, die immer Kinder geblieben sind*, ent samuti hingesubstantsi (saksa k *Kinderkeime*) (Strehlow 1907: 14, märkus 6). C. Strehlowi ekslik väide, et *ratapa* on hingesubstants, tuleneb T. G. H. Strehlowi arvates asjaolust, et kõik lapsed Hermannsburgi ümbruses olid nende olendite kehastused (Strehlow 1964: 731, märkus 11).

⁸ Erinevalt arandadest on Austraalias ka teisi uskumusi inimese hingede surmajärgse saatuse kohta. Näiteks mõni hing jääb uitama surnukeha juurde, see surnuhing võib tülitada elavaid inimesi; teine hing läheb manlasse; kolmas hing lapselootesse ja sünnib uuesti; neljas pöördub tagasi müütiliste olendite juurde jne (Berndt & Berndt 1988: 476). Kahjuks R. M. ja C. H. Berndt ei täpsusta, mis hõimust on jutt. Kuid nendel Austraalia hõimudel, kes usuvad hingede edasikestmist pärast surma, pole kujutelmil, et hea käitumine selles elus tagab õndsas elu teispoolsuses ja vastupidi, et halva käitumise eest järgneb surma järel karistus. Austraalia teispoolsusekujutelmadest puudub moraalne aspekt (Berndt & Berndt 1988: 485–486).

⁹ T. G. H. Strehlowi väitel on müütiliste kukkurkärp-olendite (*tjilpa*) relvad, ehted ja vuristid täidetud elurakkudega (*ḡantja*). Suvaline ese nendest võib minna naise sisse (Strehlow 1947: 88).

Kasutatud kirjandus

Berndt, R. M. & C. H. 1987a. Australian Religions: Mythic Themes. M. Eliade (toim). *The Encyclopedia of Religion* 1. New York: Macmillan Publishing Company, lk 547–562.

Berndt, R. M. 1974. Australian Aboriginal Religion. *Fascicles I–IV*. Leiden: E. J. Brill.

Berndt, R. M. 1987b. Australian Religions: An Overview. M. Eliade (toim). *The Encyclopedia of Religion* 1. New York: Macmillan Publishing Company, lk 529–547.

Berndt, R. M. 1987c. Other Creatures in Human Guise and Vice Versa: A Dilemma in Understanding. M. C. Ross & T. Donaldson & S. A. Wild (toim). *Songs of Aboriginal Australia*. Oceania Monographs 32. Sydney: University of Sydney, lk 169–191.

Berndt, R. M. & Berndt, C. H. 1988. *The World of the First Australians. Aboriginal Traditional Life: Past and Present*. Canberra: Aboriginal Studies Press.

Berndt, R. M. & Berndt, C. H. 1989. *The Speaking Land: Myth and Story in Aboriginal Australia*. Ringwood & Victoria: Penguin Books.

Durkheim, E. 1965. *The Elementary Forms of the Religious Life*. New York: The Free Press.

Eliade, M. 1973. Australian Religions: An Introduction. Ithaca and London: Cornell University Press.

Elkin, A. P. 1970. *The Australian Aborigines: How to Understand Them*. Sydney: Angus and Robertson.

Frazer, J. G. 1910. Totemism and Exogamy. *A Treatise on Certain Early Forms of Superstition and Society* I–IV. London: Macmillan & Co.

Lommel, A. 1952. Die Unambal. Ein Stamm in Nordwest-Australien. *Monographien zur Völkerkunde* 11. Hamburg: Selbstverlag des Museums für Völkerkunde.

Radcliffe-Brown, A. R. 1969. *Structure and Function in Primitive Society*. London: Cohen and West Ltd.

Schmidt, W. 1934 *Der Ursprung der Gottesidee V: Nachträge zu den Religionen der Urvölker Amerikas, Asiens und Australiens*. Münster: Aschendorfsche Verlagsbuchhandlung.

Mihkel Niglas

Schmidt, W. 1935. *Der Ursprung der Gottesidee VI: Endsynthese der Religionen der Urvölker Amerikas, Asiens, Australiens, Afrikas*. Münster: Aschendorfsche Verlagsbuchhandlung.

Siebert, O. 1910. Sagen und Sitten der Dieri und Nachbarstämme in Zentral-Australien. *Globus* 97, lk 44–50; 53–59.

Stanner, W. E. H. 1965. The Dreaming. W. A. Lessa & E. Z. Vogt (toim). *Reader in Comparative Religion: An Anthropological Approach*. New York: Harper & Row, lk 158–167.

Strehlow, C. 1907. Die Aranda- und Loritja-Stämme in Zentral-Australien I: Mythen, Sagen und Märchen des Aranda-Stammes in Zentral-Australien. *Veröffentlichungen aus dem städtischen Völker-Museum Frankfurt am Main* 1. Joseph Baer & Co.

Strehlow, T. G. H. 1947. *Aranda Traditions*. Melbourne: Melbourne University Press.

Strehlow, T. G. H. 1964. Personal Monototemism in a Polytotemic Community. E. Haberland & M. Schuster & H. Straube (toim). *Festschrift für Ad. E. Jensen* 2. München: Klaus Renner Verlag, lk 723–754.

Strehlow, T. G. H. 1971. Australia. C. J. Bleeker & G. Widengren (toim). *Historia Religionum*. Handbook for the History of Religions II: Religions of the Present. Leiden: E. J. Brill, lk 609–628.

Wilpert, C. B. 1970. *Kosmogonische Mythen der australischen Eingeborenen. Das Konzept der Schöpfung und Anthropogenese*. Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophischen Fakultät der Universität zu Köln. München: Kommissionsverlag Klaus Renner.